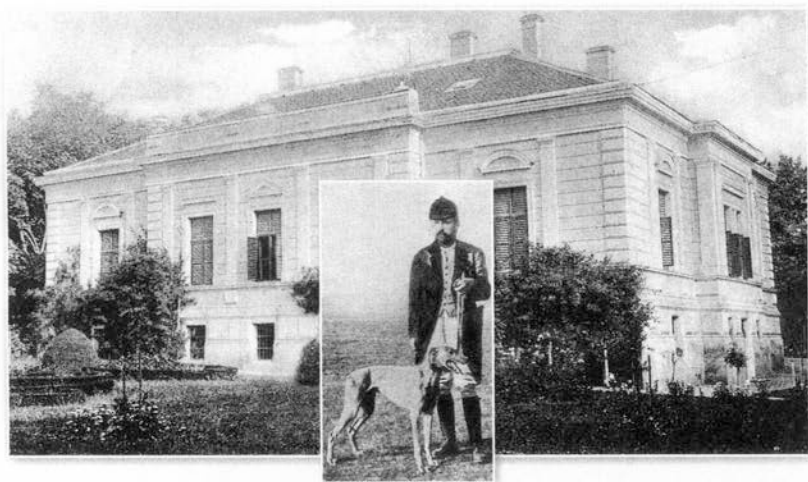

Nagybocskai Tamás

Lelbach Keresztély
Nagyatád elfelejtett földbirtokosa

MÚLTIDÉZŐ XXVII.

MÚLTIDÉZŐ
XXVII.

Nagybocskai Tamás

LELBACH KERESZTÉLY

Nagyatád elfelejtett földbirtokosa

2015

Kiadó:
Nagyatádi Kulturális és Sport Központ

Felelős kiadó:
Pünkösdi Márton
igazgató

© Nagybockai Tamás

ISBN 978-963-87468-8-7

Tördelőszerkesztő:
Lengyák András

Készítette
a nagyatádi Mini Nyomda Kft.
300 példányban

A címlapon:
A nagyatádi Lelbach kastély és
Lelbach Krisztyán Gyöngyös nevű agarával

„Ne feledkezzetek meg vezetőitekről...”
(Zsid 13,7)

110 évvel ezelőtt — 1915 nyarán — egy különc úr érkezett Bácskából, hogy a meghirdetett nagyatádi uradalmat megvásárolja. A jelzáloggal terhelt birtok részben már a bank kezében volt, így a takarékpénztár emberei fogadták. Arra a kérdésre, hogy hogyan kívánja a vételárat kiegyenlíteni, röviden így szolt:

— A felét délelőtt, a másik felét délután.

A meglepett bankosok ekkor felajánlották, hogy azért előbb bemutatják az uradalmat. Amikor ez megtörtént, lekasztotta válláról a táskáját és egyösszegben kifizette a kialakult összeget a Meller család uradalmáért.

Ki volt ez az ember, akiről méltatlanul keveset jegyeztek fel az utókornak? A jelenkori tudósítások még nem foglalkoztak részletesen személyével, az 1945 utáni években — ha rosszat nem lehetett rá mondani — nem volt minden következmények nélküli egy földesúr érdemeiről beszélni, írni. Kortársai pedig már nincsenek közöttünk.

„Semmit sem tud a másikról az ember, ha nem viselte cipőjét!” — állítja a közmondás. Próbáljuk meg tehát a fellelhető dokumentumok, visszaemlékezések alapján belépni magunkat abba a korba, ami Nagyatád utolsó, tulajdonos földesurának egyéniségét formálta! Tulajdonos, mert azon a 110 évvel ezelőtti napon Nagy Atád földterületének 66%-a a tulajdonába ment át, összesen 2743 kh. Képzletben lépünk bele Lelbach „cipőjébe”, nézzük meg a család történetét, mit adott jelleméhez választott új hazájuk Bácska, és az ezen a területen élő és

alkotó ősök, majd — ami számunkra a legfontosabb — a Nagyatádon eltöltött 29 évéről fennmaradt dokumentumok miről tudósítanak.

A Leibach család német eredetű. A különböző történelmi korokban a nemzetség tagjai Leibach, Lölbach, Leibacher formában írták nevüket. A család helységnevé eredetű, nagy valószínűséggel a waldecki Leibachból származik, amelynek első említése a münsteri Állami Levéltárban őrzött, II. Ottó császár által 980. szeptember 15-én kiállított „Kaiserurkunde”-ből ismert latin Lellebichi formában. A család később a Rajna vidékére települt.

Németországi ágai gazdag kereskedőket, katonatiszteket, mérnököket, illetve a legújabb korban filozófust, orvosprofesszort (Leibach Károlyt) adtak a német társadalomnak.

Címerük: *kék mezőben, zöld földön egymással szembe forduló arany oroszlánok karmaik között fenyőfát tartanak. A pajzson fent, jobbra négylevelű lóhere, balra méhecske van, a pajzs felett nyitott sisakrostély: kék, arany, vörös, ezüst palást.*

A címer jelentése egyértelmű: az oroszlán a bátorságukra utal, a méhecske a szorgalomra, a lóhere pedig a szerencsére. A központi részen elhelyezkedő fenyő a származási hely erdőit jelzi. A későbbiekben látni fogjuk, hogy tényleg volt bátorságuk, szorgalmuk és szerencsájük.

A magyarországi ág megszakítatlan leszármazása a Heidelbergben született *Hans Jerg Löhlbach* hal indul. Az ő unokája *Johann Georg Löhlbach*, aki a XVIII. század második felében Dél-Magyarországra költözött, ahol nevét

Lebachra egyszerűsítette. Azóta a *Lebachok* nevüket ebben a formában használják (kivétel volt *Lölbach Kálmán*, ismert építész, aki a Madách téren lakott Budapesten, és 1972 körül hunyt el).

Bács-, 1802-től Bács-Bodrog vármegye, a *Lebach* család letelepedésének és felemelkedésének színtere, a régi Magyarország második legnagyobb vármegyéje volt. Történetünk szempontjából legfontosabb rész, a Duna, Tisza találkozásától É-ra eső löszhát, a két folyó gyakori kiöntése miatt gazdag hordalékkal borított, mély fekvésű, de igen termékeny termőterület. A Trianon utáni megemlékezésekben gyakran hallható a veszteséglistákban, hogy az ország éléstárát veszítettük el Bácskával.

A XVIII. század elején gyéren lakott országrész volt. A terület hosszú időn át a török hadak vonulása útjába esett, miért lett volna ez másképp. Ezt a tényt erősítette a császári udvarba befolyt adók alacsony szintje, ami több intézkedést is eredményezett. Mária Terézia még a hétéves háború alatt, 1762-ben rendeletet bocsátott ki, melyben meghagyja, hogy azokon a tájakon, ahol puszta földek találhatóak, a földesurak telepítésre köteleztessenek. 1764. június 28-án kelt elhatározásával a Bács-Bodrog vármegyében fekvő kamarai területeknek németekkel való betelepítését rendelte el. Történetünk szempontjából lényeges, hogy ekkor még elsősorban római katolikus felekezetűek letelepedését szorgalmazták. Az első német telepek közé tartozik Pétervárad-Sáncz (Újvidék), Hódság, Kollut, Palánka, Gajdobra, Apatin és Szent-Iván.

Az uradalmak bérbeadásának előfeltétele volt, hogy a bérlő az egész földterületet művelni, s így, ha kell, az egész hiányzó munkaerőt telepítés útján is előteremteni tartozik. Mivel a szerb falvak lakosai — a feljegyzések sze-

rint — a munkától idegenkedtek, érkeztek lutheránus tótok a felvidékről. Ebben az időben alakultak a Vojnits birtokok béres települései Zobnaticán.

II. József trónra léptével a telepítés új lendületet nyert. II. József, aki még trónörökös korában, 1768-ban betartotta a vármegyét, saját szemével győződhetett meg, mily sok terület hever még parlagon. Ennek következtében, nemcsak mint földesúr szándékozott a puszta területeket benépesíteni, nemcsak a népesség számát igyekezett szaporítani, hanem a műveltséget, a céltudatos gazdálkodást is igyekezett emelni. E célból különösen a felsőrajnai kerületről igyekezett gyarmatosokat hozatni.

De bármilyen nagy buzgalommal indult is meg az új gyarmatosítás, annak rendkívül sok nehézséggel kellett megküzdenie. II. József, hogy a németek kedvet kapjanak a bevándorlásra, 1782. szeptember 21-én Frankfurtban kihirdetett pátensében a beköltözködő gyarmatosoknak több kiváltságot helyezett kilátásba.¹

II. József császár felhívása 1783 év elején érkezett a Rajna vidékére, ahol azt minden városban és faluban kihirdették. És ennek meg is volt a hatása, mert néhány hónap alatt valóságos emberáradat indult meg Bécs felé úgy,

¹ — Teljes vallásszabadságot (ez állt az első pontban).

— Minden családnak új házat és kertet.

— Minden földművelő család elegendő földet, s rétet, úgyszintén igavonó és tenyészállatokat, házieszközöket kap ajándékba.

— Az iparosok házi szerszámokat kapnak és a mesterségük folytatására szükséges eszközök beszerzésére 50 renusi forintot.

— A családból a legidősebb fiú katonamentes.

— Minden család Bécsből az új települési helységbe a kincstár költségén utazik, s addig kap ellátást, míg abba a helyzetbe jut, hogy a saját maga erejéből tarthatja fenn magát.

— Az útközben esetleg megbetegedőket a kórházakban ingyen ápolják.

— A gyarmatosok a letelepülés napjától kezdve, 10 éven át minden országos és földesúri terhek alól mentesek.

hogy a német fejedelmek ellenintézkedésekhez voltak kénytelenek nyúlni. Akik házat akartak építeni, azok ingyen kaptak házhelyet és épületfát, az építési anyagért pedig csupán az előállítási árat kellett megfizetni, ezen felül ötévi adómentességet élveztek. Ezeken kívül a községekben ideiglenes imaházak épültek, és iskolákat rendeztek be.

Az első letelepülők 1784-ben jelentek meg Bács-Bodrog vármegyében, de elhelyezésük roppant nehézségekkel járt, mert a közigazgatás nem tudott eleget tenni a gyarmatosok elhelyezéséből folyó kötelezettségének.²

II. József uralkodása alatt a német telepésekkel csaknem egyidejűleg magyarok is költöztek be Bács-Bodrog vármegyébe. Szabadszállásról és Félegyházáról járszok és református kunok költöztek a vármegyébe, de érkeztek reformátusok a Felső-Tisza vidékéről, mintegy 350 család. Lényeges megemlítenünk, hogy az ekkor érkezett telepések túlnyomó többsége elkötelezett — akkori elnevezéssel — ágostai hitvallású evangélikus volt, mint a *Lelbach* család. Az 1900 évek elején 74 000 evangélikus német nemzetiségű élt Bácskában, akik hibátlanul beszéltek magyarul, de minden más nemzetiségű többnyire beszélte a többiek nyelvét is. Néprajzosok feljegyezték, hogy ha egy német és magyar összeveszett, többnyire szerbül ócsárolták egymást.

Összességében elmondható, hogy a területen soknemzetiségű és vallású közösség telepedett meg, aminek vol-

² 1784. május 1-étől november végéig a vármegyébe 2057 család költözött be és 1784-től 1786-ig összesen 3300 családot helyeztek el a Bács-Bodrog vármegyében fekvő kamarai területeken. 1786-ban tavasszal még 1500 gyarmatos várt elhelyezésre, minek következtében 1786. április 24-én a németek betelepítését egyelőre felfüggesztették, és 1787. március 13-án a telepítések egész Magyarországra nézve befejeződtek.

tak előnyei, de ez számtalan feszültség forrásává is vált.

Johann Georg Löhlbach, később *Lelbach* nem nincstelenül érkezik családjával. Földet tud venni, ami alapja lett a további építkezésnek. *Georg*, vagyis *György* korai halála után fia, **Konrád** volt az, aki a *Lelbach* vagyon alapjait megteremtette. A családi krónika szerint „alkotó” nyugtalanságot vitt *Cservenka* gazdasági életébe. Még ma is áll az a ház, ahol *Konrád* három gyermeke született: **Ádám** (1809—1889), *Karolina* (1807—1833) és *Krisztina* (1814—1882). **Ádám** emelte ki a családot az egyszerűnek mondható közsorsból, és lett a későbbi bácskai nábob család megalapítója. **Lelbach Ádám** jól házasodott, feleségül vette *Vetter János* cservenkai birtokos leányát, *Barbarát*, majd annak halála után testvérét, *Margitot*. Így feleségei révén a *Vetter* család birtokai is a tulajdonába kerültek. Első feleségétől **János** (1831—1899), *Karolina* (1827—1881), *II. Ádám* (1837—1901), míg második feleségétől *Péter* (1844—1925), *II. Konrád* (1847—1906), *Hermina* és *Krisztina* (1852—1943) született. A XIX. század közepétől kialakította a későbbi nagybirtokos *Lelbach* család törzsbirtokait.

A XIX. század kezdetén még nem képviseltek akkora értéket a bácskai földek, mint a *Ferenc-csatorna* megépítése után, amelyet 1802-ben adtak át. *Konrád* személyesen is ismerte *Kiss József* hadmérnököt, aki testvérével együtt tervezte, és az építésre részvénytársaságot szervezve építtette a *Ferenc-csatornát*, amely *Bácska* déli részét kettészelve összekötötte a *Dunát* a *Tiszával*. A hadmérnök elmondta *Konrádnak*, mire ad lehetőséget az új csatorna, így már annak átadása előtt tudatosan készült a várható előnyök kihasználására. A hajózható csatorna lehetővé tette, hogy a vasút és kiépített közutak hiánya elle-

nére terményt lehessen szállítani. A másik nagy előnye abban rejlett, hogy lehetőség nyílt a mocsaras területek lecsapolására, így a művelhető földterületek növelésére, szárazság idején pedig az öntözésre.

*Lelbach Ádámné
Vetter Margit (1823—1894)*

*Lelbach Ádám János
(1809—1889)*

A család „krónikása”, Lelbach Gyula írja: *Konrád* rendelkezett azzal a tulajdonsággal, hogy a balszerencsében nem csüggedt el, és a sikerekben nem vált önteltté. Fiatalon felismerte a kereskedelem fontosságát, és fiával, *Ádámmal* együtt a piaci helyzet állandó figyelése, a környezeti körülményekhez való rendszeres alkalmazkodás és a megfontolt távlati célok reális kitűzése segítették őket ahhoz, hogy vagyonukat megteremtsék.

Az 1848-ban kitört forradalom és az ezt követő szabadságharc mind politikailag, mind gazdaságilag sok

mindent átrendezett. *Konrád* és fia, *Ádám* megsejtve az inflációt és a pénz elértéktelenedését, nem vásárolt értékpapírokat, sem Kossuth-bankókat, hanem helyettük ezüstöt és aranypénzeket, valamint terményeket halmozott fel. Ennek lett az eredménye, hogy *Ádám* és négy fia (*János, Ádám, Péter* és *Konrád*) rövid időn belül Középbácskában a terményforgalmat uralta. Ebben nagy szerepet játszottak a négy fiú által kiépített gabonátárolók. *János* és *Ádám* a *Ferenc-csatorna* bal partján, Szivác irányában, míg *Péter* és *Konrád* Kula irányában helyezte el hombárjait, melyekben óriási mennyiségű gabonát tároltak. Míg *Konrád* idejében a *Ferenc-csatornán* még lökőrudakkal, ökrökkel, illetve lovakkal mozgatták a tutajokat, *Lelbach Ádám* már vontató gőzösöket használt, majd motoros vontatókkal gyorsította a szállítást. *Ádám* és fiai számára meghatározó volt az agrártermékek exportja. 1879-ben már 38 darab, gőzerővel működtetett aratógépe volt a családnak. Az első Göppel-féle aratógépet 1860-ban importálták, ekkor *Ádám*nak 12 db gabonaszállító hajója volt, amelyekkel egészen *Ulmig* exportálták a termést, évente kb. 30 000 tonnát.

Több kereskedő is meggazdagodott a bácskai *Lelbach* és *Fernbach* családok által szállított gabona forgalmazásából Győrben, mint pl. *Strasser* és *König*, ekkor alapozták meg a sikerüket a *Fleischman* család tagjai. Győrben akkoriban több mint 3000 ember élt a bácskai gabonakereskedelem jóvoltából.

Lelbach Ádám céltudatos határozottsággal irányította a család vagyonát megalapozó gazdaságát. Ez a határozottság leszármazottait is jellemezte. Fogékony volt minden újításra, amitől várható volt az eredményesség növelése. A *Lelbachok* az ország legtöbb adót fizetőinek

sorában a harmincadik helyen voltak. A kiegyezés után a fiai vették át a birtokok kezelését. Mindegyik fia önálló birtoktestet kapott.

Általános szellemi örökösül **Jánost** (1831—1899), a későbbi bácskai ág megalapítóját nevezte ki. Ádám az 1880-as évektől sokat betegeskedik, végül 1889. május 23-án fejezi be életét. **János** felesége Merkel Katalin (1835—1873) Sebestyén és Katalin du Reaux leánya. Bajsán, Dubokán és Kossuthfalván volt birtoka.

Gyermekei: **Antal** (1854—1934), **János** (1858—1918), **Krisztyán** (1860—1934), **Berta** (1862—1942), és **Vilma** (1867—1895).

Antal gyermekei: **Ella** (1881—1977), **Gyula** (1883—1963, felesége Vojnits Magdolna) és **Mária** (1885—1929, férje apatini **Fernbach János** roglaticai földbirtokos). Antalt a szabadkai evangélikus templomból temették, Cservenkán a családi kriptában helyezték örök nyugalomra.

Gyula és felesége Magdolna végső nyughelye Budakeszin van **Lelbach Jánosné** (Mezei Mária) sírja mellett.

Lelbach János (1858—1918) a szabadkai ev. egyház bőkezű támogatója volt. Emlékét márványtábla is őrzi a templom falán. Felesége Scultéthy Ilona.³ Lelbach Ádám János fiának harmadik gyermeke **Krisztyán** (Keresztély, Krisztián).

---

³ Gyermekei: 1. Irén-Dóra (1897—1985 első férje Rudnay Lajos, második férje Habsburg Albrecht főherceg). 2. János (1898—1959, felesége Szemző Sarolta, a zombori főispán leánya). Ez utóbbi János leánya Lelbach Zsuzsa (első férje Karácsony László huszár főhadnagy, a második Grut Wiliam svéd ezredes, olimpiai bajnok öttusázó (Balczó András ismerte). Zsuzsa testvére János (1929—2007) volt a férje Mezei Máriának, ő járt Nagyatádon is. 3. István (1900—1961) végig Szabadkán élt, agarakat tenyésztett. Leszármazottai Németországban élnek. 4. Ilona (1902—1990) mindvégig Szabadkán élt.

Az evangélikus templom Cserevén

Milyen társadalmi környezetbe született *Lelbach Keresztély* Cservenkán 1860-ban?

Az 1780-as években, a letelepedett család első évtizedeiben majorsági rendszerben vezették uradalmukat a legtöbb bácskai földbirtokoshoz hasonlóan. A majorok kialakulása kizárólag a nagybirtokokhoz kötődött. A birtokosnak csak állandó jelenlétével lehetett rálátása a gazdálkodásra. A jobbágyfelszabadítást követően a hűbéres szabadbirtok tőkés nagybirtokká fejlődött, ahol már bér munkások végezték a szükséges munkákat. Jobbágyok helyett a birtokon alárendelt parasztok voltak, akik sokszor eladósodtak, és ezért lehetetlenné vált számukra a major elhagyása. A majorokat jellegzetes épületegyüttesek alkották. Ezek inkább földszintesek voltak (hely volt bőven). Az épület legtöbbször magas kerítéssel és kötelező díszkerttel volt körülvéve. Pár száz méterre helyezkedtek el a munkások lakóházai és a gazdasági épületek, majd a széliránytól függően a különböző állattartási telepek, istállók. A munkások épületei kezdetben vertfalú házak voltak, legtöbbször nádborításúak, kb. 20 m hosszúak, és általában több család lakott bennük közös konyahasználattal. Mindegyik házhoz kisebb konyhakert járt.

Később, társadalmi rangjuk növekedésével, kastélyok is épültek. Ezek egy része még ma is látható, de többségük *Lelbach Keresztély* nagyatádi kastélyának sorsára jutott.

Bács-Bodrog vármegye mezőgazdaságának fellendülése egybe esik a Lelbach család felemelkedésével, vagyis a XIX. század közepétől a világháború kitöréséig. Ugyanis a kir. kincstár különböző kedvezményekben részesítette az idő közben betelepített lakosságot. Meghono-

sodott a kukorica-, dohány- és selyemhernyó-termesztés, és nagy területen kincstári erdőket ültettek. Csak néhány nagybirtokos (a Chotek, Leibach, Latinovits, Rudics, Dungserszki család) rendelkezett 10 000 holdon felüli birtokkal.

A Magyarország Vármegyéi sorozat tétélesen ismerteti a századforduló utáni állapotokat a Leibach család településenkénti birtokai, jószágai felsorolásával (Bajsa, Cservenka, Szabadka-Zobnaticza puszta).

A mezőgazdasági ágazaton belül kiemelt helyen szerepelt a lótenyésztés. A vármegye lóállománya 117 000 db volt 1908-ban, de a mennyiségen túl sokkal jelentősebb volt a minőség. A felsorolt nagybirtokos családokon kívül híres volt *Orczy Lőrincz* és *Vojnits Simon* ménese, de a *Törley*, *Fernbach*, *Siskovits* családoké is. A *Leibach* család is minőségi lótenyésztéséről volt híres. Lovaik sikert arattak mezőgazdasági kiállításokon, és természetesen jól szerepeltek a versenyeken is. Volt, amikor évente 100-150 lovat adtak el a hadseregnek.

Minden ágazatot nem kívánok felsorolni, de fontos megemlíteni a selyemhernyó-tenyésztést, vagy, ahogy röviden írták, a selyemtenyésztést, amiben országos szinten az első helyen állt a vármegye. Több mint 27 000 családnak jelentett kiegészítő jövedelmet. 1880 és 1894 között 326 022 eperfát ültettek a közutak mellé.

A *Leibachok* rendkívüli szorgalmukkal, kitartásukkal, eredményes gazdálkodásukkal komoly tekintélyt vívtak ki maguknak. Minden területen vállalták döntésüket, amit megfontoltan, az összes körülményt figyelembe véve hoztak meg, és ha ez megszületett, a megvalósítás sem késlekedett. Jól példázza ezt a vasúthálózat kiépítése

idején történt eset. Bajsán azért nem megy át a vasút, mert *Lelbach Ádám* meggyőzte a környék birtokosait, hogy miután az ottani kisbirtokosok nem engedték, hogy Bajsa mellett menjen a vasút (leéghet a gabona a vonat szikrájától!), Moravicától Cservenka felé legyen a nyomvonal. *Lelbach Ádám* egy kocsira való cölöpöt készíttetett a cselédekkel, majd lóra pattant, bementek Moravicára, és onnét a földeken át megindult Cservenka felé. A cselédeknek kiadta a parancsot: gyertek utánam, és verjétek a cölöpöket! 1908-ban adták át a vasútvonalat, és így maradt Bajsa vasút nélkül.

A politikai életben — bár módjuk lett volna rá — nem vállaltak szerepet, mint pl. a Vojnitsok, de az evangélikus egyházon belül igen. Kiemelkedő szerepet játszottak a délvidéki evangélikusság életében, generációkon keresztül adták a cservenkai, szabadkai és bajsai evangélikus egyház felügyelőit, valamint láttak el jelentős egyházmegyei és egyházkerületi funkciókat. Az 1791-ben alakult Bács-Szerémi egyházmegye utolsó egyházmegyei felügyelője *dr. Lelbach László* volt. *Lelbach Ádám* jelentős anyagi támogatásával bővítették a cservenkai evangélikus templomot. Ő adományozta a templom oltárképét, amelyet korának ismert mestere, *Fammler Viktor Gusztáv* készített. *Lelbach Péter* (1844—1925), a vagyonalapító *Ádám* második feleségétől született első fiú, miután a cservenkai templom harangjait beolvasztották, újakat csináltatott az egyháznak. Evangélikus fiúiskolát építtet és saját költségén hosszú ideig fenntartja. Az első világháború idején hadikórházat működtetett asaját költségén.

A cservenkai gyülekezet feljegyzéseiből: „1875-ben idősebb *Lelbach Ádám* wertheim-pénztárt ajándékozott az egyháznak. 1876-ban az egyház a kincstártól megvette

az ispánlakást 6000 frton. 1879-ben a templom új fedéllel láttatott el. 1885-ben, márczius 21-én az egyház 100 éves fennállási jubileuma ünnepeltetett. 1889-ben új orgona szereztetett be 4500 frton; 1889. Lelbach Ádám örökösei 1000 frtnyi alapítványt tettek az egyház számára; 1891-ben febr. 11. a két osztályú új iskola felszenteltetett. 1899. aug. 27-én *Lelbach János* örökösei 1000 frtnyi alapítványt tettek az egyház számára."

Bajsán gyülekezeti felügyelő volt *Lelbach János*, majd *Lelbach Antal*, 1896-tól *Lelbach Keresztély*, de őt 1905 után ismét *Antal* követi. Bajsán 1162 evangélikus él az 1903-as összeírás szerint. Cservenkán ekkor *Lelbach Péter* a felügyelő (itt több mint 5600 lelkes a gyülekezet).

Egy századfordulón megjelent monográfia szerint az evangélikus német szorgalmas, tiszta, takarékos. Az egyházi életben fontosnak tartja, hogy legyen iskolája és imaháza, ezekre áldozatkészen adakozik. Szereti az épületes, szentírási bizonyítékokkal átszőtt prédikációkat, és ekkor szorgalmas templomjáró. Legpontosabb adófizető a német, és minden tekintetben leghasznosabb polgára a hazának.

Bár a politikai életben nem, egyházi szerepvállalásukon túl a társasági életben aktívan vettek részt. Szívesen látott vendégek voltak, hiszen ismert volt nagyvonalúságuk, adakozó készségük. Lelbach Gyula több anekdotát ismertet könyvében ennek alátámasztására.

Lelbach Keresztély *Lelbach János* és *Merkel Katalin* harmadik fiaként 1860. márczius 13-án született Cservenkán. A szülők nagy gondot fordítottak gyermekeik nevelésére. Ekkorra már kialakult birtoktestekkel rendelkeztek, ami lehetővé tette, hogy mindent megadjanak nekik.

Keresztély az alsó tagozatos iskoláit a Szarvasi Evangélikus Gimnásiumban végzi. 1874-ben neve a IV. osztályosok között található. Középiskolai tanulmányait Miskolcon fejezi be a Miskolci Helv. Hitv. Ref. Lyceum Főgymnásiumban az 1878—79-es tanévben.

Először jogot tanul. Az *Országos név- és címtár* szerint 1890-ben *ifj. Vojnits Istvánnal* együtt vármegyei aljegyző Baján. Később a mezőgazdasági akadémiát is elvégzi, és átveszi apjától a Duboka-pusztai birtokot.

A gazdaság irányításához jó tapasztalatokat tudott szerezni felmenőitől. Mai kifejezéssel az egész családra jellemző a folyamatos innováció. Édesapja alkalmaz először műtrágyát a termés növelésére, amiben Keresztély is követi, és elsők között van, aki Somogy megyében példamutató ezen a téren. A műtrágyagyártás 1913-ban kezdődik, a múlt század végén még bányászott, ki-termelt anyagokat használtak. Igazán a XX. század második felében válik általánossá a műtrágyázás, az 1800-as évek végén — amikor még rendszeresen használtak istállótrágyát — ez forradalminak számított. Ha a gazdag, termékeny bácskai földön eredményes volt, mennyivel inkább itt, Somogyban, ahol a talajt alakító tényezők között a savanyító hatású, kiterjedt erdőségek domináltak. A gépesítés terén szintén élen járt a Lelbach család és Keresztély is.

A Technikatörténeti szemlében így idéz *Várhidy Imre* tanulmánya:

„A századfordulón az amerikai földeken már dolgoztak a McCormick-féle kukoricaarató gépek. Magyarországon először a bácskai Lelbach Keresztély Pusztai Dobokai birtokán jelent meg, ahol bemutatókat is tartott működéséről 1903 szept. 24-én és 25-én.”

Ordódy Lajos a Gazdasági lapokban így írt: „Föl kell említeni azt, hogy Lebach Keresztély úr, ki mint a kukoricatermelés reformálásának buzgó apostola, Magyarország mezőgazdaságának fejlesztése érdekében páratlan buzgalmat fejt ki, a gépeket most birtokán folyton működteti és körülbelül két hét múlva egy újabb próbát fog tartani, amely 5 napig fog tartani és a melyre az érdeklődőket szívesen látja.”

A fellelhető dokumentumok alapján létezett *Lebach Keresztély-féle Unicum kapáló eke*, amely a mai kultivátoroknak megfelelő talajművelő eszköz volt.

Bácska a XIX. század közepétől híres volt agarászatáról. A bácskai agarak világhírűek voltak. Egy-egy agarászverseny nagy eseménynek számított. A Lebach család híres volt a tenyésztésükről, de a versenyeken is jól szerepeltek. *Br. Vojnits Simon* és *Pilaszánovits Józsi* mellett 10 éven át *Lebach Antal* szerepelt a legjobban, de történetünk címszereplője úgyszintén kiemelt szerepet vitt e téren. Főúri társasági körökben az állatokkal kapcsolatos sportok, a lovaglás, kocsizás és természetesen az agarászás volt az egyeduralgkódó. Lebach Keresztély neve sűrűn szerepel a századforduló idején a Vadász- és Versenylapban. Keresztély a bácskai agarászegylet titkári tisztét töltötte be áttelepüléséig. Több írásnak ő a szerzője. A tudósítás általában a versenyen megjelentek nevének és tisztségeinek ismertetésével kezdődik, majd a nevezésre alkalmas agarak felsorolása következik a versenypárosításokkal, azután a verseny lefolyása az eredményekkel, végül a záró bankett leírása rövid összefoglalóval.

1899. december 2-án részt vett *Szellő* nevű agarával Szabadkán a bács-bodrogi versenyen. A verseny ván-

dordíját Lebach Antal *Virgoncz* nevű agara nyerte. A tudósító Lebach Keresztély.

1901-ben megnyeri a szolnoki agárversenyt (*Bérczi* nevű agarával). Háromszor egymás után megnyeri Bács-Bodrog Vármegye Agarászegylete Vándordíját (*Gyöngyös* és *Cziczka* nevű agaraival), így a díj végleg az ő tulajdonába megy át 1903-ban.

A Vadász- és Versenylap 1902. november 22-ei tudósítása:

Országos Agarász Verseny Szolnok. Az első díj a mg. miniszter által felajánlott mezőhegyesi (212. Furioso XXIII. hat éves) kanca, 600 korona és billikom. A versenyre 28 agarat neveztek, köztük Lebach Keresztély Gyöngyös nevű agarával. A tudósító, mint egyleti titkár ezúttal is ő. Érdemes az írás végét idézni, mert a verseny nap általa kiemelésre méltónak tartott zárógondolata őt is minősíti:

„...Következett a végső futam (Vaja és Gyöngyös között), két jól kipróbált képességű agár vetekedése a billikomért. Rövid nyúlón érdekes harc után Gyöngyös két ponttal verte meg Vaját, így az első díj Lebach Keresztély úr két éves tigris kanjának jutott.

Ezzel befejeződött a mérkőzés, a kengyeli pusztára ráborult az őszi délután halálos csendje. A díszes társaság széjjeloszlott, hogy kivéve részét a szórakozásból, visszatérjen a közéletbe, munkásságát folytatni. — Hogy mondta Wenckheim Béla báró? *»Ne legyen mindenki vadászember, ne álmodozzon folyvást kopóról, lóról, fegyverről, sőt ellenkezőleg, tegyen előbb eleget hivatásának, s ha megfelelt annak, amit a haza, közérdek, családi élet, baráti kör követel, akkor engedje át magát a férfias mulatságnak s akkor ismét friss erővel fog a munkáséletbe kezdeni.»* Igaz szavak, amelyeket mindenki érzett, mikor a három napig

tartó egészséges, férfias mulatságból megedződve tért vissza a feladatokkal teli élet mezsgyéire.”

És végül 1907. április 4-ei, tehát már nagyatádi tartózkodása idején megjelent rövid hír:

„Mint értesülünk, Lebach Keresztély úr kiváló agara, Gyöngyös a lefolyt héten kimúlt. Úgy a versenytéren, mint tenyésztésben elsőrangú lévén, megérdemli, hogy megemlékezzünk róla. Gyöngyös legszebb diadala volt az Országos Verseny megnyerése, úgy, hogy kan azóta egyszer sem, azelőtt pedig csak *Bicskás* nyerte meg. Gyöngyös a Bácskai Vándordíjat kétszer egymásután nyerte meg.” Kedvenc agara értékét nemcsak versenyeredményei, hanem a tőle származó agarak teljesítményei is növelték.

Kijelenthetjük, hogy mint — akkori szóhasználatnál élve — *sportsman* is kiválóan teljesített. Az akkori országos verseny megnyerése az agárversenyek területén felért egy világbajnoki győzelemmel. A Bácskai Vándordíj egymás után három évbeli megnyerése

*Lebach Krisztián
Gyöngyös nevű agarával
(egyetlen fennmaradt
fényképe)*

— mivel a bácskai agarak minden versenyen diadalmas-
kodtak — ezzel egyenértékű. Versenyeredményei bizonyá-
ra hozzájárultak Nagyatád sportélete fellendítésében vál-
lalt szerepéhez.

Nincs pontos adat arra, hogy miért dönt úgy, hogy megváljik bácskai uradalmától, és Nagyatádra költözik. Valószínűsíthető, hogy nagy szerepet játszott ebben a Bácskát jelentősen érintő kivándorlás. Külön tanul-
mányt lehetne írni, hogy kik irányították ezt a folya-
matot és miért, abban a korban, amikor a béresek je-
lentős része írástudatlan volt, és a világról alkotott ismeret is nagyon messze volt a mai szinttől. De elkép-
zelhető, hogy magánéleti problémái késztetik arra, hogy eltávolodjon népes rokonságától, szülőföldjétől. Egy jól gépesített birtoktól megváljik egy jelzáloggal terhelt uradalomért. Országos viszonylatban Somogyot kevés-
sé érintette a kivándorlás, bár a Nagyatád újság rend-
szeresen tudósított arról, kik kaptak útlevelet erre a cél-
ra. A bácskai társaság kedvelte, és elismerte a több te-
rületen is elért sikereit. Ne találgassunk, adjunk hálát Istennek, hogy idetelepült!

Ideérkezésekor Nagy Atád és Kis Atád különálló telepü-
lések, a közöttük lévő szántó a volt királyi birtok része.
Több belterületi ingatlannal az uradalom nagyobbik részét a településtől nyugatra fekvő területek adják, de a ke-
leti és északi területen is volt földterülete. A birtok részét képezi *Döbrög-pusztá, Péter-Pál-, János- és Margit-ma-
jor*, továbbá a mai Atád áruház helyén álló *Korona Szálló és Étterem*, valamint a *Mátyás Étterem*. Volt több malma és egy téglagyára is, ahol még a 40-es évek elején 36 fő dolgozott.

Az ő tulajdona lett a méntelep épülete és területe (ma kollégium, illetve piactér). Itt állomásozott a székesfehérvári magyar királyi méntelep negyedik osztálya 1888—1912-ig. A nagyatádi méntelep osztály igen jelentős szerepet játszott a hazai lótenyésztésben, mert Tolna, Baranya és Somogy vármegye ménesei ide tartoztak. Az 1903-as br. Podmaniczky Gyula féle összeírásban Nagy Atádhoz tartozóan 38 ménesben 5076 ló szerepelt. Minden év januárjában a három vármegye illetékesei és a mezőgazdasági minisztérium szakképviselője itt osztotta el az igények és lehetőségek szerint a fedezőméneket. A korabeli tudósítás (Nagyatád c. újság 2011. jan. 25. sz.) szerint „Ilyenkor fogat fogatot ér, úgy néz ki a város, mintha megyegyűlés lenne”. A méntelep osztály személyi állománya a település 6-10%-át adta. Évente bált rendeztek (természetesen a Korona szálló nagytermében), és általában a társasági élet meghatározó szereplője volt a tiszti állomány. A háború alatt a földszinti részen Vö-

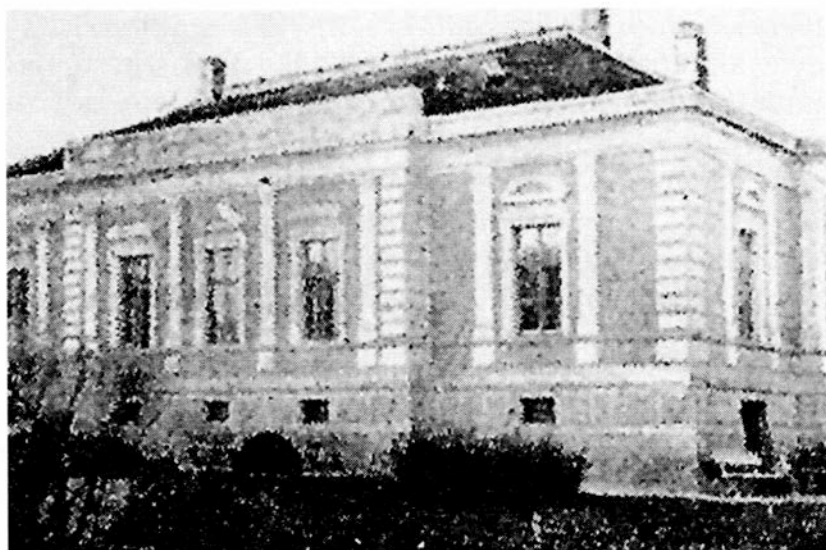
A Nagyatádi Méntelep Osztály

röskereszt Kórház működött. 1929—31-ig a IV. sz. Magyar Kir. Lovascsendőr alosztály, 1931-től III/2. sz. határőr zászlóalj állomásozott az épületben.

Az uradalom állandó pénzügyi bevételeinek jelentős részét adják a bérlemények. 1910. december 8-án az államkincstár szerződést köt vele, hogy újabb 25 évre béreveszi a méntelep osztály épületeit és a területet. Lebach Keresztélyt illette meg az ún. vásárvámjog, ő határozta meg a vásárok időpontját (az országos állatvásárokat a felettes hatóságoktól kérvényezni kellett időpont javaslattal). A helyi gazdák kérésének eleget téve belga hidegvérű kanca árverést rendeznek 1911. november 23-án az uradalmi szérűskertben. 1912. január 31-ei ülésén a helyi képviselő-testület kérte Lebach Keresztélyt, hogy a hidegvérű lovak vásárát a vásártéren minden évben tartsák meg.

Földtulajdonáról a korabeli elnevezések is tanúskodnak. A *Margit-major* — egy kimutatás szerint — leányáról kapta nevét, de nem volt Margit nevű leánya, szeretett nagyanyját hívták így. A mai Gyár-köz nevű utca meghosszabbításánál volt, ma már nincs meg, lebontották. A berzencei útról is volt szép, eperfákkal beültetett széles bejárati útja. A henészi Csonka-dűlő régi neve *Cservenkadűlő* volt, ami szülőhelyéről kapta nevét. Ideérkezésekor a simongáti uradalom egy része Ypsilanti hercegéké volt, amely 1910 után *Mándy Sámuel* szentlőrinci földbirtokos tulajdonába megy át, délen a kivadári uradalom a *Somsich családé*, de Nagyatád (beleértve Kis Atádot is) földterületének 66%-a az övé, ami mai ismerős szóhasználatlalt azt jelenti, hogy 110 évvel ezelőtt Nagyatádon kétharmados tulajdonrésze volt. Tulajdonosa lett az 1740-

A Meller-kastély a századfordulón — épült 1896-ban

ben alapított ferences rendház épületegyüttesének a templommal együtt, és így — evangélikusként — kegyura lett a római katolikus templomnak.

Csak a majorságaiban 460-an éltek, és ha a közvetett alkalmazottakat (a bérleményekben dolgozókat) is beleszámítjuk, kijelenthető, hogy ő volt Nagyatád első számú munkaadója. A nagyatádi virilista szerint a településen ő fizeti a legtöbb adót. Több épületet is vásárol a nagyközségben. *Meller Manó* kastélyát (és az ún. kis kastélyát) átalakítva és parkosítva a központban települ meg. A *Lelbach-kastély* később, a háború után szülőotthon lesz, de az öreg, vizes épületet 1976-ban városrendezési okokra hivatkozva lebontják. Mindenki tudja, itt áll a mai városháza.

A visszaemlékezések szerint szűkszavú, zárkózott ember volt. Erős kézzel irányított, sok mindent kezde-

1. A volt méntelepi huszárlaktanya. 2. Az állami népiskola és a Kossuth-szobor. 3. Részlet a dohánybeváltóhivatal telepéről. 4. Az ártézi fürdő. 5. A Széchenyi tér a postaépülettel.

ményezett, de vezető szerepet általában nem vállalt. Beszédén érződött, hogy németül többet beszélt életében, mint magyarul, a kiejtése kissé svápos.

Kezdeményezője a nagyatádi Gazdakör megalapításának. Az 1907. január 2-án a Korona szállóban megalakult Gazdakör elnöke gr. Széchenyi Aladár lábodi földbirtokos lett. A Gazdakörnek sokkal nagyobb szerepe volt abban az időben, mint a neve alapján gondolnánk, tehát nem egyenértékű pl. a mai kertbarátok körével. Alapító tagság a földterület nagysága alapján illette meg a résztvevőket. Sok mindent itt döntöttek el. Pl. az idénymunkát vállalók bérezésében (aratáskor) meg

Lelbach-kastély — szülőtthon

kellott egyezni, de az állatokat sújtó járványok idején is itt beszélték meg a tennivalókat.

Tulajdonával felelősen gazdálkodott. Vonatkozott ez a belterületi ingatlanokra is. Közbenjárásával sokat tett azért, hogy a Dohánybeváltó Nagyatádra (1907 februárjától kell egybe írni városunk nevét) kerüljön. Hajlandó az ehhez szükséges 5700 négyszögöl területet eladni a nagyközségnek erre a célra (az árát csak részletekben kapja meg). A Dohánybeváltót eredetileg Szobra tervezték a vasúthálózat miatt, mégis Nagyatád mint járási székhely kapta meg ezt a lehetőséget. 1907. április 9-én döntött el, hogy városunkban épül meg a Dohánybeváltó és selyemhernyó-tenyésztési felügyelőség épülete, amit 1908 decemberében adtak át.

A Nagyatád újság 1907 októberében arról ír, hogy Lelbach Keresztély hajlandó földet adni új utcák részére, ha

Nagyatád, Korona Szálló

azt az artézi fürdő parkosításánál jeleskedő szépezési bizottság irányelvei alapján alakítják ki. 1911-ben már 35 kh-al kevesebb földtulajdona van, mint *Meller Manó*-nak volt 1895-ben. 1907 márciusában meghirdeti értékesítésre az uradalom János-majori részét (600 kh) épületekkel, malmokkal részletekben is, de eredménytelenül.

Nagyatád, Dohánybeváltó Hivatal

1912-ben ismét két új utca megnyitását kérte Lelbach a nagyközségi testülettől. Az egyik a Zrínyi utcába, mindjárt a Korona Szálló mögött csatlakozik. Az új utcát a volt főszolgabíró és főispán tiszteletére *Tallián Gyula* névre keresztelte a képviselőtestület, a másik utca nevét egyelőre függőben hagyta.

Az 1910 júniusában kihirdetettek szerint Nagyatád új képviselője Szabó István kisgazdapárti jelölt lett. Később felveszi a „Nagyatádi” előnevet, és így válik ismertté. Földművelésügyi minisztersége idején születik meg az 1920. évi XXXVI. tv. (1920. 08. 05.) „a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozó rendelkezésről”, ami Nagyatádi-féle földreformként él a köztudatban. A törvény nem írt elő kötelező földosztást; házhelyek és kishaszonbérletek juttatását tette csak lehetővé. A nagybirtokosok általában rossz minőségű földeket adtak el az államnak, Lelbach viszont értékes földterületet ad át a vasúton túli (nyugati) szántóiból, ami sokáig Új telep néven szerepelt a nyilvántartásokban.

Az első világháborút lezáró trianoni döntés őt talán még keményebben érintette, hiszen közvetlen hozzátartozóitól országhatárral választotta el. Érthető a kérése, hogy az új utcákat az elszakított országrészek nagyvárosairól nevezze el a település testülete. Az utcanevet ő adta meg. Ezt mindenki elfogadja, és 15 utca kap városnevet. Ez mind a mai napig egyedülálló, és megemlékezésre méltó azért is, mert '45 után — amikor ennél kisebb okokért irredentizmust kiáltottak — csak egy utca nevét változtatták meg; a *Nyitrai* utcanévből lett *Damjanich* 1957-ben. Lelbach Keresztély ezzel örökre emléket állított, és tett tanúbizonyságot hazaszeretetéről. Nagyatád erre is büszke lehet. A területátadások miatt 1925-

ben már csak 2400 kh van a birtokában. 1925-ben épült az első ház Újtelepen.

1910. december 5-ei döntésével a képviselő-testület megszavazza, hogy megvásárolják tőle a főszolgabírói épület telkét és a „mögötte elterülő szép telket a henészi gyalogútig. A testület elfogadja Lebach Keresztély ajánlatát ezen telek eladására nézve 64 000 K árban”. Itt épül meg a járásbíróság új épülete.

A nagyatádi „embersport” — ahogy akkor nevezték — fellendítésében is nagy szerepe volt. 1909-ben a mai Tallián és Zrínyi utca találkozásánál lévő csikólegelőjén biztosított helyet sportpálya építésére, amit 1923-ig használtak. Új területet a község délnyugati határánál adott a hozzá való építési anyaggal együtt, és munkaerőt is biztosított az építéshez. 1910 júliusában alakul meg a nagyatádi sportegylet, augusztus 11-én pedig a Nagyatádi Atlétikai Club. 1926-ban Bognár Lajos jegyzőségi tisztviselő lett a Turul Sportegyesület elnöke. Lebach rendszeres látogatója volt a mérkőzéseknek, részére díszpáholyt építtettek, amelyért a jegy árának ötvenszeresét fizette minden alkalommal.

Közvetve Lebachnak is köszönhető, hogy *Mudin Imre*, volt nagyatádi polgári iskolai tanár Budapesten a magyar atlétikai szövetség által rendezett 1914. évi súlydobó bajnokságát 14 m 8 cm-rel nyerte meg, ami új magyar rekord volt (a régit is ő tartotta).

Elnöki tisztségeket — amint már említettem — kezdetben nem vállalt, de több egyesületnek volt elnökségi tagja. A településen belül így is tudta akarátát érvényesíteni, noha ez időnként ellenállásba ütközött. Azonban később többnyire bebizonyosodott, hogy elképzelése helyes volt.

1908. március 22-én a Casino alakuló ülésén igazgatósági tagságot vállal (az elnök Tallián Andor). A Gazdaköri alapító tagságról már írtam. 1910 decemberétől Somogy vármegye törvényhatósági bizottságai megalakulnak, ahol Lebach az állandó választmány és a mezőgazdasági bizottság tagja lesz, amit haláláig betölt. Később a Járási Takarékpénztár elnöke lesz. A tenyészállatvásárok bíráló bizottságának rendszeres tagja. Mint később látni fogjuk, az evangélikus egyháznál Nagyatádon is betölti a felügyelői tisztséget, de később az egyházmegyénél egyházkerületi küldött, és haláláig a dunántúli egyházkerületnél a Luther-bizottság tagjaként szerepel.

A régi Nagy Atádon a Széchenyi tér piactérként szolgál. A Kossuth-szobor 1903-tól áll a polgári iskola előtt (ahol ma is). A tér eredetileg is vizes helynek számított, száraz időben poros. Az 1906-os fúrások után 1907-ben nyílik meg a Trattner-Kun építési cég által épített artézi fürdő, amely 1909-ben a „gyógyfürdő jellegét” is megkapja. A régi képeslapokon látható, hogy nézett ki a terület a fürdő felépítése után, majd a parkosított térről is láthatunk képeket. Ezekből kiderül, hogy a korabeli neobarokk kastélyparkok mintájára kialakított terület nem az egész teret foglalja magába.

Egy részét továbbra is a piaci igények kiszolgálására tartották fenn. A meghirdetett vásárok helye a mai Vasút utca területén volt. *Fernbach Ferenc*, a Nagyatád újság főszerkesztője már 1908-ban (április 23.) vezércikkben írja le óhaját, hogy az egész területet parkosítani kellene. Ez ügyben Lebach is lép. Idézzünk az 1908. június 11-ei számból:

„Örömmel értesülünk, hogy vásárvámjog tulajdonosunk, Lebach Keresztély benyújtotta kérvényét a nagy-

Nagyatád látképe

atádi főszolgabírórsághoz, melyben kéri, jóvá hagyassék azon intézkedése, mellyel a heti kirakó vásárt is az országos vásártérre helyezte át. Tettének indokául felhossa, hogy anyagi botrány ránézve, hogy a vásár most két helyen folyik, s hogy nem akarja, hogy a vásár idegen területen tartassék, hanem a sajátján, egy helyen akarja tartani. Úgy halljuk, hogy ezen intézkedése semmiféle jogi akadályba nem ütközik s így *Tallián Andor* főszolgabírónk engedélyezni fogja. Igazán óhajtandó, hogy így még az ősz beállta előtt gyakorlatba lépjen heti vásárunk ez áthelyezése és annak módja szerint hozzáláthassunk főterünk még rendezetlen részének befásításához és parkosításához. Mindenki csak gratulál uradalmunk tulajdonosának szerencsés és határozott lépéséhez."

A képviselők álláspontja azonban eltérő. Újabb idézet: „Július 7-én tárgyalta ezt a tervet a képviselő testület, mert a főszolgabíró odautalta véleményezésre. Az összes képviselő a heti piac kihelyezése ellen foglalt állást. Lel-

bach ezt nem fogadta el és miután *Steiner Miksa* erőteljesen védte a kereskedők és iparosok érdekeit, *Lelbach Keresztély* kijelentette, hogy ezek után elhatározását feltétlenül fenntartja és a közgyűlési termet ezek után kerülni fogja. Ez után a testület úgy határozott, hogy a heti piac kihelyezését nem véleményezi." Az idő ebben a kérdésben is *Lelbachot* igazolta.

Mint a *Lelbach* család bácskai ága, *Keresztély* is elfogadja és vallja „a jótékonyaságról és az adakozásról el ne felejtkeztek” (*Zsid 13,16.*) bibliai felszólítást. Számtalan feljegyzés van adományairól a *Nagyatádi Hírlap* és a *Nagyatád újságok* hasábjain. Néhány példa ezekből:

- ő adja a legnagyobb adományt az önkéntes tűzoltó egyesületnek;
- a lábodi gazdakörnek egy *Kühne-féle* vetőgépet bocsátott rendelkezésére;
- a nagyatádi napköziotthon javára 80 koronát adományoz (1907);
- a gazdakör báljához 10 koronával járul hozzá,
- a nagyatádi polgári olvasókör zártkörű báljához 5 koronával járul hozzá;
- rendszeresen támogatja a sportegyesületeket, de a zsidó nőegyletet is;
- a *Szarvasi Gimnázium* részére több éven át rendszeresen küld pénzádományokat;
- minden jótékonyasági bál „felülfizettek” névsorában ott található;
- egyházi alapítványok, újságok részére rendszeresen adakozik;
- 1911-ben 500 koronát küldött a községi elöljáróság-nak a szegények közt való kiosztás végett.

Az átvett nagyatádi uradalom nem számított alacsony színvonalúnak, de a letelepedés után több területen is korszerűsít. Több ágazatnál új gépeket szerez be, és a gazdakörön keresztül népszerűsíti az új eljárásokat. Az aratóbrigádok egy ízben fellázadtak ellene, féltek, hogy a túlgépesítés miatt elveszítik munkájukat. Egy 1909-es tudósítás szerint a műtrágyázás kezd elterjedni Leibach Keresztély nyomán. A településen könnyű fogattal közlekedik, a birtok területén időnként lóháton ellenőriz. Uradalmában minőségi állományt tart. A lóistálló Döbrögpusztán volt. Lovakon kívül szarvasmarha-tenyészete is van és Pál-majorban sertéstelepe volt. A Margit-majorban ökröket tartottak. Természetesen agarai is vannak, és kisebb versenyeket rendez birtokán, de olyan szintűeket, mint a bácskai időkben, már nem. Első intézője és titkára *Wolf Izsó*, aki 1908 nyarán távozik. Helyét *Fernbach Ferenc* községi aljegyző foglalja el, majd intézője volt budafai *Vermes Imre*, akivel a Vojnits család révén atyafiságban volt, és *Rada Károly*. A Margit-majorban *Koósz* nevű volt a gazdatiszt.

Családjáról eddig kevés szó esett. Asszonyát — akivel Nagyatádra települ — *Bugadzsia Évának* hívják, vallása: nazarénus. 1873-ban született Doroszlón (Bács-Bodrog vm.) *Bugadzsia János* (magánzó) és *Görög Éva* leányaként. Fiuk, *Leibach Pál* 1901. június 30-án született Fiumében. Leányuk, *Katalin*, 1905-ben már Nagyatádon születik, és itt is hal meg öt év múlva 1910. december 4-én. Édesanyja egy hónap múlva, 1911. január 12-én hirtelen, tüdővérzésben hunyt el. Ők ketten a családi sírhely első halottai (csak a keresztnévük van feltüntetve).

A világháború a dolgozóira is érvényes hadkötelezettség révén közvetetten érinti. A háttér biztosításával igyekszik kivenni a részét, a méntelep osztály területén Vöröskereszt Kórház működik ebben az időszakban. A Tanácsköztársaság idején (1919-ben) a szövetkezesítésről szóló elképzelések miatt erősen felindult, és rövid időre elhagyta birtokát.

Nincs információ arról, hogy a sporton kívül mi érdekelte. Az uradalom irányítása teljes embert kívánt. Felkészültsége, műveltsége alapján feltételezhető, hogy jó stílusérzékű ember volt. Örömet lelte a szép kertekben, a parkosításra igényes volt. Kedvenc kertészét Nagyatádra telepítette. Egyik kertésze *Harangfalvi László* volt. Arról is van adat, hogy *Ágoston Vencel*, Baján letelepedett (de Bodvicán született) festőművész egyik mecénása volt, ami mutatja, hogy a képzőművészet ezen ágát kedvelte.

Külön témakörként kell emlékeznünk az egyházhoz — ezen belül a felekezetekhez — való viszonyáról. Tudta, hogy Nagyatád nem a protestánsok fő bázisa, mégis megdöbbenve tapasztalja, hogy mind a reformátusok, mind az evangélikusok szórványként vannak jelen. Gondoljunk bele: olyan helyen született — Cservenkán —, ahol a közel 6000 lelkes településen csak 200 volt a nem evangélikus. Még a nagy részben görögkeleti Bajsán is 1200 evangélikus volt. Protestáns iskolákban tanult, és felmenőivel együtt ő is egyházfelügyelői tisztséget betöltő, aktív hitéletet élő ember volt. Természetesen a társasági életben szoros kapcsolatban állt más felekezetekhez tartozókkal, de hozzászólt, hogy a mindenkori lelkész mellett a gyülekezeti élet irányításában aktívan részt vegyen. Itt Nagyatádon pedig azzal szembesül,

hogy ő a ferences rend, a katolikus templom kegyura. A feljegyzések arról tanúskodnak, hogy nem nagyon volt tudatában, mivel is jár ez a tisztség (ahogyan a mai emberek sem ismerik már e fogalom tartalmát). Röviden járjuk körül, mit jelent ez.

Völgyesi Levente megfogalmazásával: *A kegyúri jog tiszteletbeli, terhekkal együtt járó hasznos jog, amelyre bizonyos egyházi szervezeti egységet illetően annak van igénye, aki a püspök beleegyezésével az illető egyházi szerv létesítéséhez építéssel, alapítással vagy javadalmazással hozzájárult.* Az idézett definíciót nem törvény, hanem a szokásjog alakította ki.

A kegyúri jog története a kora középkorra nyúlik vissza. *Pelagius* pápa engedi meg 557-ben első ízben, hogy az egyházi szervezetet alapító világi krisztushívő jelölhesse ki az ott szolgáló lelkész személyét. A negyedik és kilencedik toledói zsinat úgy fogalmaz, hogy a kegyúr joga és kötelessége az egyház javaira felügyelni, és ha szegénységre jut, jogosult az egyház segítségére sietni. Szent István idejében Magyarországon még csak egyetlen kegyúri jogosítvány létezett, ez pedig a király egyházszervezői tevékenységében gyökerező jogosítvány, melyet Luxemburgi Zsigmond óta nevezünk főkegyúri jognak. Ebből a főkegyúri jogból részesíti a földesurakat kiváltságlevelében az uralkodó, amikor a helyi egyházszervezői jogkört és az egyházi tisztségviselők megválasztásának és javadalmazásának ügyét a földesúri joghatóság kezébe teszi. Mindig a legfőbb birtokos gyakorolta a kegyúri jogot, kivéve, ha annak gyakorlását átengedte.

Az 1917-es CIC 1448. kánonja tárgyalja a kegyúri jogot, de már azzal a kikötéssel, hogy újakat nem lehet alapítani, csupán a régieket túrni. A kegyúri jog dologi

vagy személyi alapú, tehát egy földbirtok birtoklásához kötődik, vagy egy meghatározott személyt illet meg.

Nagyatádon 1722-ben az uradalmat *Czinderi Ferencz Ignác* kapja. 1740-ben ferenceseket telepít, majd 1761-ben templomot építtet a községbe, természetesen, hogy a kegyúri jogot is gyakorolhatta utódaival együtt (fia *Rókus Ferencz*, majd ennek fia *Pál Ferencz*). 1823-ban vétel útján a szintén katolikus *Csuzy Pál* cs. és kir. kamarás birtokába kerül egészen 1856-ig. A legtöbb történetíró úgy fogalmaz, hogy ezután többször gazdát cserél; 1905-ben érkezik *Lelbach Keresztély*, aki ágostai hitvallású evangélikusként örökli meg a kegyúri jogokat. Ez Magyarországon szinte egyedülálló, igen ritka és szokatlan.

Lelbach tehát az uradalommal együtt kapta a kegyúri jogosultságot, ami inkább kötelezettséggel járt. Gondoskodnia kellett az épületek állagmegóvásáról, bizonyos mértékben az egyházi intézmény fenntartásáról. Új szolgálattelvő kinevezésekor viszont joga volt a püspök által ajánlottak közül választani. Lelbach ezzel soha nem élt (az egyházi felsőbbség ajánlását elfogadta). A templomban megillette az oltártér előtti díszhely. A római katolikus egyháznál fellelhető dokumentum nem maradt, ami részben a „felszabadítás” eredménye, de ami akkor megmaradt a levéltárban, az államosítás során végleg megsemmisült.

A feljegyzések szerint 1921-ben a kegyúri kötelezettségeinek ellátásánál gondok jelentkeztek, ám ennek megoldására október 21-én hatóságilag kötelezték. De később nem volt panasz e feladatkörében. *Rott Nándor* püspök bérmealási naplójában írja 1933. május 5-én: „*Plébános P. Gulyás Gellért szelíd, jó ember, mindenki szereti. Tevékenykedni is tudott. Lelbach úrral is kijött. Az is adott neki*

mindig. Eltréfáltak együtt. Alázatos, nyugodt, szívhez szóló modorával megnyerte”.

A ferences rend latin nyelven kiadott évkönyveiben haláláig minden évben szerepel a „Residentia Nagyatád”-nál: „Patronum is preasenti veneratur: Spect. D. Christianum Lebach.” A halála utáni évkönyvekben már a „Familiae Lebach” szerepel. A II. világháború utáni években a kegyúri rendszert eltörlik, és természetesen az uradalom megmaradt részét államosítják.

A Nagyatád újság 1911. szeptember 17-ei számában megjelent tudósítás még ide illik:

„A Szent Ferenc rendi szerzetesek pozsonyi tartomány főnöksége panasszal fordult Somogy vármegye közigazgatási bizottságához, hogy *Lebach Keresztély* a nagyatádi uradalom tulajdonosa, s mint ilyen, az ottani Ferenc-rend zárda kegyura, vonakodik az eddigi évi 20 köbméter tűzifa járandóságot fölemelni. A vizsgálat kiderítette, hogy Lebach hajlandó volt tisztán jószívűségből a barátoknak több fát adni, de az 50 köbmétert, amit kértek, sokallta. Azt is megállapította a vizsgálat, hogy az a bizonyos fajárandóság nem is jár nekik jog szerint, hanem csak kegyurasági ajándék s éppen ezért a pozsonyi főnökség panaszát elutasította.”

A kegyúri szerepkört tehát komolyan vette, a körmenetekben az őt megillető helyen részt vett, és nagyobb ünnepi alkalmakkor jelen volt a miséken.

A felekezeti különállás erősítése azért sem lehetett volna hasznos, mert alárendeltjei nagyrészt római katolikusok voltak. A századfordulón Nagy Atádon (a később hozzácsatolt városrészek nélkül) 2703 róm. katolikust, 235 reformátust, 54 evangélikust tartottak nyilván (a személyi adatokban akkor még feltüntették a felekezeti

hovatartozást). Ezek a számok 1910-ben: 3068 róm. katolikus, 174 református, 47 evangélikus; 1930-ban: 4065 róm. katolikus, 204 református és 56 evangélikus.

Nekilát tehát a két protestáns, elsősorban az evangélikus hívek gyülekezetté szervezéséhez.

Az 1906. június 29-én tartott evangélikus egyházmegyei közgyűlésen kéri az egyházmegye pártfogását ahhoz, hogy egy evangélikus tanítót nevezzenek ki a nagyatádi állami iskolához, akinek feladata az ev. gyermekek és hívek lelki gondozása lenne. Ehhez a gyűlés készséggel hozzájárult.

Később a Somogyi Református Egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvének a hitoktatás eredményességét ellenőrző bizottsági jelentéséből megtudjuk, hogy ezt az evangélikus tanítót, aki a protestáns gyerekek oktatását heti 4 órában végezte, *Kaiser Lajos*-nak hívták.

A lélekszámok ismert felmérési adataiból egyértelmű számára is, hogy önálló gyülekezet nem alapítható, és a templom építésénél is annak van realitása, ha a két protestáns felekezet közös templom építésére egyesíti erőit. Ebben az időben ez az egész terület a vései anyaegyházhoz tartozott. Az anyaegyházzal, illetve egyházmegyével való egyeztetés eredményeként 1910. október 29-én *Németh Pál* vései lelkész és külső-somogyi egyházmegyei esperes elnökletével tartották a helybeli evangélikusok alakuló közgyűlését. A gyűlés egyhangúlag kimondta a *Nagyatádi ágostai hitvallású evangélikus fiókegyház* megalakulását. A tisztségviselőket is megválasztották. Felügyelő: *Lelbach Keresztély*, gondnok: *Brunner József*, presbiterek: *báró Berg Ottó*, *Herman Ignác*, *Kun János*, *Szantner Tibor*, *Trajtler Zoltán*, *Trattner Mátyás*.

Az esperes bejelentette, hogy *Lelbach Keresztély* a mai nappal az egyházközség tulajdonába adja a dohánybeváltóval szemben fekvő több mint egy hold területű telket azzal a rendeltetéssel, hogy azon templom, lelkészi, esetleg tanítói lak épüljön, és amíg a templom felépül, ennek az ingatlanak a jövedelme a templomalapot gyarapítsa. A gyülekezet köszönetét is jegyzőkönyvezték. A gyűlésen rögzítették, hogy a testvér református hívekkel egyesülve kívánják fejleszteni a protestáns hitéletet, és ennek előkészítésére *Nagy Lajos* ref. esperes és *Janó István* lelkész urakat felkérlik.

Ezek után *Sass István*, későbbi gondnok 1932-ben megjelent írásából idézek:

Lelbach Keresztély 1921. június 21-én második adománylevelével 50 000 db nagyméretű faltéglát és 5000 db cserépszindelyt adományozott a kis gyülekezet templomának felépítéséhez. Az építés céljaira megindult gyűjtés szép eredménnyel járt. *Hohenlohe* herceg 1921. szeptember 20-án kelt adománylevelében 30 m³ ácsolt épületfát adományozott. *Mándy Sámuel* nagybirtokos főrendiházi tag 100 000 koronát ajánlott fel a közös templom építéséhez. Nagyatád községe vallásfelekezetre való tekintet nélkül nagyon szépen adakozott, s vidéken is nagyon szép eredménnyel folyt a gyűjtés úgy annyira, hogy a kimutatás szerint 39 194 korona folyt be.

Az 1921. május 5-én tartott közös presbiteri értekezleten is felmerül a közös templom és lelkészi állás létrehozásának terve.

Ha a perselypénz nem volt elegendő, *Lelbach* a saját költségén hozatott vasárnaponként evangélikus és református lelkipásztorokat felváltva, és ellátásukról gon-

doskodott. Az istentiszteleteket a polgári iskolában tartották.

1923. január 17-én a két fiókegyház közös gyűlése úgy határozott, hogy a két gyülekezet együttesen tartja istentiszteleti alkalmait, közös anyakönyvet vezetnek, de a közösen gyűjtött vagyont felosztja. Ennek alapján a felosztás meg is történt, és a közösen gyűjtött vagyomból a református fiókegyház kapott: 20 696 koronát, az evang. fiókegyház pedig kapott: 18 498 koronát. A gyorsuló infláció azonban a később gyűjtött összeget értéktelennítette. A perselypénzt fele-fele arányban osztották meg.

Újabb közgyűlést tartottak 1923. június 29-én *Mesterházy Sándor* esperes és *Németh Pál* vései lelkész elnökletével, amelynek fő tárgya a missziói segédlelkészi állás megszervezése. A közgyűlés a javaslatot elfogadta és a jelenlévők felajánlásokat tettek a költségek fedezésére: *Strém Dénes* nagybérelő 1000 kg búzát ajánlott fel évenként, amíg bérletben marad. *Lelbach Keresztély* 500 kg, *Kiss Gyula* 500 kg, *Wolf Ottomár* 500 kg, *Kun János* 300 kg búzát ajánlottak fel évenként. Ezzel a rendszeres adózás kérdése is megoldódott.

1924. május 18-án (*Nagy Lajos* esperes három nappal ezelőtt hunyt el) volt a Belsősomogyi Ref. Egyesület nagyatádi ünnepélye. Megjelentek: *Bárány Sándor* főszolgabíró, *dr. Kiszely László* táblabíró, az ünnepély fáradhatatlan szervezője, *Lelbach Keresztély* földbirtokos, a nagyatádi fiókegyházat 1920-ban megteremtő veterán tanító *Szalóky Dániel*, *Harsányi Antal* főjegyző, páter *Börzsey Tivadar* rendházfőnök, *dr. Reschovszky Arthúr* rabbi, *Huszár Aladár* bíró egyházmegyei gondnok, *dr. Matolcsy Sándor* bankigazgató, *Peti Lőrinc* ref. esperes h., *Tallián*

Andor alispán. Az ünnepély a Korona szálló nagytermében kezdődött. Istentisztelet a polgári iskolában volt. A szintén jelen lévő *Czeplédy Sándor* győri esperest idézem: „Amit ma itt hallottam e maroknyi protestánsok összehátáról, hogy itt templom épül majd, aktuálissá tette Filadelfia nevét. Filadelfia magyarul azt jelenti: testvérszeretet. A lutheránusok és kálvinisták együtt akarnak templomot építeni, oltárt emelni. Ezzel nemcsak a vallásnak, de a magyar hazának is szolgálatot tesznek. Isten áldása kísérel e munkát!”

Dr. Szetsey István gondnok záróbeszédében megemlíti, hogy felváltva voltak református és evangélikus istentiszteletek.

1925-ben váratlanul érkezik a hír, *D. Kapi Béla* evangélikus püspök egyházkerületi vizitációs útja során június 18-án Nagyatádot is érinti. Azonnal presbiteri (egyháztanács) ülést tartanak, és döntés születik arról, hogy a felosztott templomépítési alap felhasználásával imaházat rendeznek be a Lelbach által biztosított teremben. Ez a mai kollégium épületének D-i szárnyában volt, amelyet kincstári bérleményként csak részben használtak. Rekordidő alatt berendezik az evangélikus templomban ma is látható padokkal, oltárral, gyertyatartókkal. A harmónium is a helyére kerül. Így a látogatáson túl a püspök az imaházat is felszenteli. Külön köszönetet mond Lelbachnak, aki kastélyában vendégül látja, és a barcsi vizitáció után ide tér vissza.

A református gyülekezet is használja az imatermet, itt fogadták főpásztoruk látogatását. Voltak közös alkalmaik, mint pl. az október 31-i reformációi istentisztelet, amikor első alkalommal hirdette az ígét *Cséry (Berger) Lajos*, újonnan kinevezett missziói lelkész.

Néhány évig örülhettek imaházuknak, mert 1929-től a IV.sz. Magyar Királyi Lovascsendőr alosztálynak át kellett adni ezt a termet (a katonai kincstárnak érvényes bérleti szerződése volt az egész épületegyüttesre).

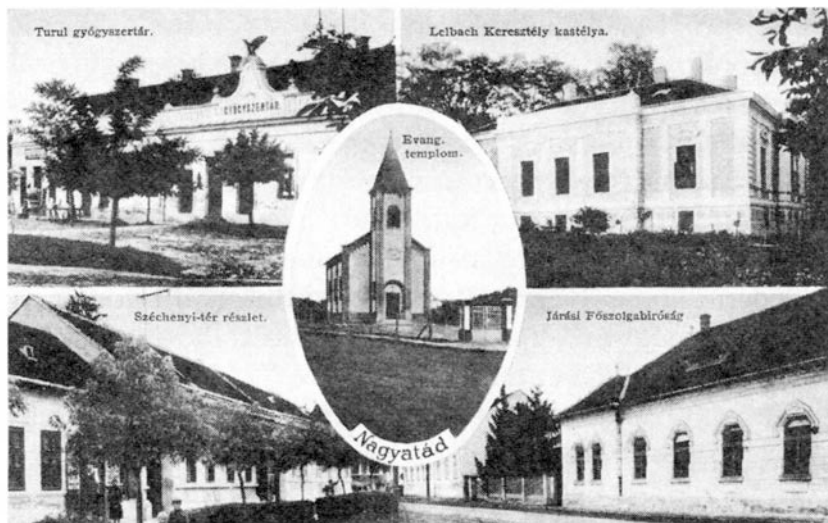
Az imaház berendezésének Lebach egy kocsiszínt tud biztosítani. Az evangélikusok a községi óvoda nagytermét használják istentiszteleti alkalmaik megtartására, a reformátusok a polgári iskola emeleti tantermét. A váratlanul megváltozott körülmények felgyorsítják Nagyatád új templomának megszületését.

Az 1929. szeptember 29-én tartott közgyűlésen *Sass István* gondnok javasolja, hogy 1930-ban építsék meg a templomot. 1930. február 24-én már a terveket is bemutatják. A közgyűlés ezt elfogadta. *Trattner János* pénztáros felajánlja, hogy mint építési vállalkozó megépíti a templomot munkásaival. A építés vezetéséért, a készített tervekért, az állványozásért nem kér díjat. Az egyháznak csak a munkások órabérét kell kifizetnie.

A közgyűlés örömmel fogadta *Trattner János* önzetlen ajánlatát, és felkérte az építés vezetésére. *Sass István* gondnokot felhatalmazza, hogy az összes pénzkészlet felett rendelkezhet, és bevásárolhat az építéshez szükséges minden dolgot a legjobb belátása szerint.

A templom építését 1930. június 23-án kezdték el. Ma is rekordnak számítana, hogy szeptemberre elkészült és 14-én megtörtént a templomszentelés *D. Kapi Béla* püspök szolgálatával.

Lebach Keresztély kiváló szervező, irányító volt. Pontosan tudta, hogy mennyit kell adnia, hogy az épülő templom mellett a gyülekezet is épüljön. Biztosította az alapokat, és ha probléma adódott, azonnal segített, de tud-

ta, hogy a gyülekezet akkor fogja magáénak érezni templomát, ha annak létrehozásában képessége, lehetősége szerint mindenki részt vesz. De hiába vállalta volna az összes költséget, ha nem lett volna olyan kiváló presbitériuma, akik gyakorlatilag a kivitelezés minden fázisában helyt álltak. A gyűjtés megszervezésében is ő irányít. Ő kéri fel Hohenlohe herceget és Mándy Sámuelet adakozásra. Természetesen még többen is adakoztak, ám az adakozásban maga járt az élen. Vegyük sorra, ki mit adományozott Sass István sorait idézve:

„Legelső helyen áll a kezdeményező: *Lebach Keresztély* nagybirtokos, aki 1600 négyszögöl belső telket, 75 000 drb kisméretű faltéglát, ezt be is fuvaroztatta, 5000 drb cserépszindely helyett, miután templomunk eternitpalával lett fedve, 300 pengőt és annyi homokot, ami az építés és feltöltéshez szükséges volt, adományozott. *Hohenlohe* herceg nagybirtokos, aki 30 m³ ácsolt épületfát adományozott a két fiókegyháznak. Ebből a 15 m³-t el-

hozattam, az adománylevelet pedig átadtam *dr. Szetsey István* református főgondnoknak. *Strém Dénes* nagybérelő az összes épületfát hazahozatta a kaszói erdőről és behozatott az építéshez a 40 m³ homokot. *Kun és Trattner* építőcég a templompadozat burkolásához szükséges összes cementlapokat adományozta. *Trattner János* építési vállalkozó elkészítette a terveket, vezette az építkezést minden díjazás nélkül. *Papp Péter* kuntelepi földműves 100 szál négyméteres deszkát szállított be és adományozott az építéshez. Nagy hálával kell megemlékezni a *Gusztáv Adolf Egyesületről*, amely éveken keresztül segítette gyarapítani templomépítési tőkénket. Ezzel kapcsolatban nagy örömmel ragadom meg az alkalmat arra, hogy lerőjam hálámat *Ziermann Lajos* soproni lelkész, gyámintézeti elnök úr iránt, aki nem csak közbenjárónk volt Németország felé, de még a soproni evang. nőegylettől, a saját gyülekezetétől, de még a báró *Solymossy* örökösöktől is szerzett nekünk adományt. Istenben boldogult *Bárány Sándor* országgyűlési képviselőnk, aki év-év után meghozta a vallás- és közoktatási minisztérium adományát. *Wolf Ottomár* gyárigazgató adománya: gyónókehely, ostyatálca, boroskanna gyönyörű kivitelben, tömör ezüstből.

Ugyancsak az ő közbenjárására adományozott a *Mez Vater selyemfonógyár* tulajdonosa 500 pengőt és a *Mez Részvénytársaság* 750 pengőt a harangalapra. *Brunner József* nyugalmazott takarékpénztári igazgató adománya egy templomi csillár nyolckarú égővel. Özv. *Nikolics Demetrené* úrnő egy oltárterítőt, *Bruder Aladárné* egy szószékterítőt adományoztak. *K. Mándy Sámuel* földbirtokos, főrendiházi tag adományozott egy nagy keresztelőtálat s hozzá tartozó kannát, tömör ezüstből. Mindkét

darab értékes antik tárgy. Íme, ezek voltak a mi jótevőink. Legyen rajtuk a jó Isten áldása!”

Az ünnep elmúltával a gyülekezet parkosítja, később bekeríti a templomteret. Ebben *Sándorházy Lajos* Újzoborpusztai birtokos segített, aki a beültetett 166 db fenyőtujaja, díszbokrok és díszfák kétharmadát adományozta, és saját embereivel az ültetést végezte.

A Harangszó 1932. július 31-ei száma a Barcs-Nagyatád-Somogyszobi missziói egyházközség megalakulásáról tudósít, ami június 26-án történt *Mesterházy Sándor* és *dr. Ittész Zsigmond* (esperes és felügyelő) elnöklete alatt. A gyűlést megelőzte a *Lelbach Keresztély* fiókgyülekezeti felügyelő kastélyában tartott elő-értekezlet, mely a gyűlés tárgyát bizalmasan megbeszélte, és megfelelően előkészítette. A gyűlést a templomban istentisztelettel kezdték, melyen a kántori teendőket *Bognár József* adófőtiszt, okl. tanító végezte, a prédikációt pedig *Mesterházy Sándor* esperes mondta. A gyűlés, miután megállapította, hogy körülbelül 500 lélek vár itt lelki gondozásra, egyhangú lelkesedéssel kimondta a missziói egyházközség megalakítását. Ekkor kezdi szolgálatát *Fuchs* (később *Főnyad*) *Pál* barcsi segédlelkész.

A református gyülekezet templomépítési elhatározását felgyorsította *dr. Makó Jenő* járásbíró nagyatádi hivatalba lépése, akit presbiterré választanak 1933-ban. A református egyházmegye Bodvica, Henész és Kivadár települések híveinek a közigazgatási egyesítés előtt egy gyülekezetbe szervezésével egyetért, így növekszik az a bázis, ami nem csak indokolttá, de talán lehetővé is teszi majd

a templomépítést. A 15 m³-es épületfa ígérvényen túl *Hohenlohe* herceg az egész épületfa-szükségletet felajánlja. *Lelbach Keresztélyre* szintén számíthatott a gyülekezet, 133 000 téglát ajánl fel az építkezéshez. De ezt a gyülekezet már nem tudja tőle, csak a fiától kérni, aki csak részben tesz eleget apja ígéretének.

Lelbach Keresztély 1934. április 2-án, húsvét vasárnapján visszaadja lelkét teremtőjének.

Az Új Somogy megyei lapban április 5-én a következő tudósítás jelent meg:

„*Lelbach Keresztély* nagyatádi földbirtokos hosszas betegeskedés után húsvét első napján 76 éves korában elhunyt. Temetése kedden délután volt nagy részvét mellett. A megboldogult végrendeletében állítólag több, jótékony célra nagyobb összegeket hagyományozott.”

A szerkesztő a korát illetően tévedett, 74 éves volt.

Nekrológ külön nem jelent meg, de néhány nappal később ír az Új Somogy arról, hogy a vármegyénél megüresedett választmányi és mezőgazdasági bizottsági tagsága megüresedett, és pillanatnyilag helyette behívható póttag sincs. A visszaemlékezések alapján több evangélikus lelkész temette (*Mesterházy Sándor* tb. esperes, *Horváth Lajos* esperes, *Bányai Béla* lelkész), de református és római katolikus szolgálattevők is közreműködtek.

A Lebach család többi tagjának gyakorlata az volt, hogy végrendeletükben egyházi intézmények javára különböző összegeket hagytak. *Lebach Keresztély* hagyatékáról nincs pontos információnk, de nyoma maradt: a Magyar Közlöny 1948. évi egyik számában megjelentek szerint a „*népjóléti miniszter 5.133/1948. számú határozatával a Protestáns Országos Árvaegylet Lebach Keresztély alapítvány, alapító levelét jóváhagyta*”. Az említett alapítványról bővebb információt sehol nem találtam. Általános örököse fia, *Lebach Pál* lett, aki apja szigorától megszabadultan könnyedebb módon kezelte a birtokot. Ő 1945-ben hunyt el, nyughelye szintén a családi sírban van. Az uradalmat '45 után államosították.

A fentiek alapján — ha

Lebach Pál

nem is kaptunk róla teljes képet — elmondható, hogy *Lelbach Keresztély* Nagyatád történetének meghatározó egyénisége volt a XX. század első évtizedeiben. Nagyhirű földbirtokos család tagjaként érkezett és élte életét. Az akkori Nagyatád földterülete kétharmadának tulajdonosaként felelősen gazdálkodott, és a település érdekét szem előtt tartva hajlandó volt megválni birtoka egy részétől. Nagyatád legnagyobb foglalkoztatójaként a korábban veszteséges uradalmat nyereséggé tette, új gazdálkodási eljárásokat honosított meg. Befolyásánál fogva — később is vállalhatóan — hatni tudott a nagyközség mindennapi életét befolyásoló döntésekre. Önzetlenül támogatott minden olyan kezdeményezést, ami mások megelégedését is szolgálva egyetértésével találkozott. Egyetemes egyházi gondolkodásának eredményei máig láthatók. Neki köszönhető, hogy evangélikus temploma is van városunknak.

Elkötelezett keresztyénként, az akkori földbirtokosokra nem jellemző módon példamutató ökumenizmusáról tett tanúbizonyítást, az adakozásban élen járt.

Illőnek és szükségesnek tartom, hogy rendszeresen megemlékezzünk róla, és az őt megillető helyre kerüljön személye Nagyatád történetében. Az evangélikus templomon 2015. szeptember 20-án elhelyezett emléktáblával az evangélikus gyülekezet ennek eleget tesz.

Írásommal nem törekedhettem teljességre a rendelkezésemre álló kevés dokumentum miatt. A történet bárki által kiegészíthető, és erre biztatok mindenkit, aki ehhez tartozó ismerettel bír. Ezúton is köszönöm Hajdú Zsolt, Hauptmann Gyöngyi, Jakab László Tibor, Király Imre, Kovács Géza, Ormai István és Steiner Józsefné közvetlen segítségét és mindenki más biztatását, támogatását!

IRODALOMJEGYZÉK

- Csanádi Jenő: *Agarászat*, 1904.
- Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület névtára, 1933.
- Borovszky Samu dr. (szerk.): *Magyaország vármegyéi és városai*, 1909.
- Bósze Sándor (szerk.): *Nagyatád monográfiája*, 2001.
- Brunner Gusztáv prof.: *A Bács-Szerémi ág. hitv. evang. egyházmegye monográfiája*, 1902.
- Burics László: *Nagyatád nagyközség múltja és jelene*, 1933.
- Dévavári Zoltán: *Új partok felé. Kisebbségi kiútkeresés*, 2012. Doktori értekezés.
- Dunántúli Protestáns Lap* 35. évf. 1924; 1940. szeptember 29.
- Evangélikus Órálló*. A négy evang. egyházkerület közlönye, 1906. júl.13.
- Harangszó*, 1925. 21. és 30. sz.; 1932. 20. sz., 31. sz.
- Kerék Mihály: *A magyar földkérdés*, 1939.
- Kiss Lajos: *Néhány szó a Hermann-féle kukoriczaművelésről*, 1905, Bács-Topoja.
- Lelbach Gyula: *Romba dőlt világ. Képek és történetek a Délvidék múltjából*, 2008.
- Magyar László: *Iratváltató — Egy levéltáros írásaiból*, 1999.
- Magyarország tiszti név- és címtára*, 1890.
- Marosvölgyi Péter: *A Nagyatádi Református Egyházközség története*
- Mesterházy Sándor: *A Somogyi Ág. Hitv. Evang. Keresztyén Egyházmegye története*, 1932.
- Miskolci Helv. Hitv. Ref. Lyceum Főgymnásiumáról*. Értesítő 1879/9.
- Nagyatád 1906—1910 megjelent, digitalizált számai.

- Nagyatádi Hírlap, 1911—1914-ben megjelent, digitalizált számai.
- Pesthy Norbert: *Adatok Lelbach Krisztyán életrajzához*, 2011.
- Podmaniczky Gyula br.: *Magyarország ménesei*, 1903.
- Poszvék Sándor (szerk.): *A Magyarországi Ág. Hitv. Evang. Keresztyén Egyh. névtára*, 1903, 1913
- Schematismus Provinciae Hungariae Sanctae Mariae ordinis fratrum minorum S. P. N. Francisci*, 1930.
- Szakál Gyula: *A győri elit értékrendszere és magatartása az 1870 és 1945 közötti válságok idején*.
- Szarvasi Főiskola, *Értesítő*, 1874., 1900., 1902., 1904
- Szili Ferenc: *Somogy megye múltjából*. Levéltári évkönyv 25. 1994.
- Új Somogy*, 1934. április 5. sz.
- Vadász és Versenylap*, 1898. 11. 11.; 1899. 12. 02.; 1901. 11. 16.; 1902. 10. 31.; 1902. 11. 22.; 1903. 02. 07.; 1907. 04. 04. lapszámokból.
- Várhidy Imre: *Adatok a haza burgonya és kukorica betakarítás gépesítésének történetéhez*, 1988.
- Völgyesi Levente: *Városi kegyúri jogok az újkori Magyarországon*.

